

ВИДАННЄ СОЮЗА ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ

ДР. АНДРІЙ ЧАЙКОВСЬКИЙ

ПЕТРО КОНАШЕВИЧ САГАЙДАЧНИЙ

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС

Український жіночий комітет
покочі під час війни
ВІДЕНЬ

ВІДЕНЬ, 1917.

НАКЛАДОМ СОЮЗА ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

З друкарні Адольфа Гольцгавзена у Відні.

Присвячу моїм братам Українцям у Фрайлінгтаді.

Український жіночий комітет
помочі Україні війни
ВІДИПЬ

I.

Ми не знаємо ані часу ані місця уродження славного гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного.

Фактом є, що він помер 1622 р. й що довший час побував в острозькій школі, саме тоді, коли там „квітли“ науки. Се мало місце між рр. 1580—1608. Конашевич прийшов до Острога хлощем. Приймаючи, що прийшов там в шіснадцятім році життя коло р. 1586, то його уродини припадали б на 1570 р. З того міркування виходило б, що Конашевич вмирав в 52 р. життя. З історичних джерел ми не знаємо, звідкілля і з якого роду походив Конашевич.

Монах Касян Сакович, здається ся, добрий знайомий Конашевича, написав вірші „на сумний погреб зацного рицера Петра Сагайдачного“. Є се одинокий одноДльний документ про Конашевича. Все інше розкинене по різних джерелах. Ті матеріали до життеписи Сагайдачного ще необроблені, а навіть незібрані, як слід.

Отже Сакович у тих своїх віршах говорить, що Конашевич походив зі шляхетських батьків з землі „підгірської, перемиської“. Таке недокладне означення місця вказувало б на те, що Сакович не знати того і написав собі так зі слуху.

Зате літописець Єрлич говорить, що Конашевич походив із Самбора.

На тій підставі приймають історики, що Конашевич походив від Самбора і був шляхтичем, а Конашевичем звався тому, що батько його звався Конон.

До такої гіпотези дала певно притоку ся обставина, що в поминальнику померлих, який лишився по Сагайдачним, був вписаний Конон без близшого означення. Може бути, що батько Сагайдачного звався Кононом, але з того не виходить,

щоб від того Сагайдачний звав ся Конашевич, бо повинен звати ся-б Кононовичем. Та коли вже вигребти Конона, то слід би сказати, як він називав ся, бо тодішня шляхта не вдоволяла ся своїм хресним іменем, а дорожила своїми прадідними назвищами з додатком „придатків“, якими відріжнялися від себе поодинокі шляхетські роди. За такий „придомок“ не можна уважати слова „Конашевич“, бо в цілій Самбірщині, де дрібної шляхти найбільше, — Конашевичів нема. Зрештою сам придомок без назвища немисливий.

Один з мемуаристів хотинської війни говорить, що Конашевич своїм шляхетством не хвалився.

Та коли поміркуєш, що в тих часах, коли-то людина зачинала ся від шляхтича, така скромність немислима, й коли Сагайдачний навіть шляхетського назвища не зраджував, то очевидно, що такого назвища він не мав і шляхтичем не був. Я провірив, що у шляхетськім селі Кульчицях під Самбором є присілок, замешкані хлопами. Є тут рід Кінашів. В давнину вони певно звались Конашами або Кунашами. Ціла Самбірщина була колись королівщиною. В королівщинах жилося хлопам далеко краще ніж хлопам—панським підданним. Королівські підданці відробляли небагато панщини і служили у війську, т. зв. лановому.

З такого то хлопчика Петра Конаша, коли попав у школу, легко було зробити Конашевича.

А що він, закі дістав ся в острозьку школу, мусів вчити ся у якісь народній церковній школі, се хиба що певне.

До речі буде сказати, що Сагайдачним прозвали Конашевича вже на Січи, либо ні від того, що добре стріляв з лука. За тим промовляє одна старинна гравюра, де представлено Конашевича на коні з сагайдаком на плечах, поєднаним стріл.

В тім часі, як Сагайдачний прийшов до Острога, — острозька школа стояла дуже високо. Острог був під той час осередком просвіти й культури на цілу Україну. Тут розвивався острозький кружок учених Українців. Між ними були Герасим і Мелетій Смотрицькі. Обидва вони управляли острозькою школою. Жив тут тоді Демян Наливайко, духовник кн. Константина Острозького, великий оборонець православної церкви.

Під проводом таких учителів діставав освіту Конашевич „час немалій“, як впевняє Сакович. Вони вміли впійти в його серце сильну любов до рідної православної церкви.

Усі мемуаристи признають, що Конашевич любив безмежно свою церкву аж до смерти.

Вийшовши з острозької школи, Конашевич побував якийсь час у київського православного вельможі Стефана Аксака гербу Акшац, не знати лише, в якім характері: чи в надворній команді, чи в канцелярії, чи може яко вчитель його дітей.

II.

На Запороже прийшов Конашевич може коло 1600 р. З початку жив там незамітно, бо ще 1606 р. був кошовим Григорій Ізапович.

Конашевичеви приписують здобуття великої турецької фортеці Варни (1605 р.). Чи він був тоді наказним ватажком у тім поході, чи може чим відзначив ся, — цього ми не знаємо. Найближшого 1606 р. здобувають козаки вже під начальством Конашевича турецький торговельний город Кафу на півднівім березі Криму.

Кафа була великою торговельною пристанню. Тут відбувалися великі ярмарки на християнських невольників. Усе, що хижі Татари й Турки у своїх набігах на християнські землі, українські, литовські, польські, московські, наловили, привозено сюди, а звідси розважено по цілому світові. Сюди зізділися ся покупці з цілого світа, і то недише мусульмане. Ми знаємо з певного джерела, що й італійські браття во Христі купували тут радо християнських невольників, особливо здорових, гарних, роботячих і слухняних Українців. Одна побожна генуенська пані радить своєму синові, неменше побожному, щоб собі купив невольницю-українську дівчину.

Кафа лежала так далеко від шляху козацьких набігів на Татарщину й Туреччину, у такім затишнім місці, що на таку торговлю саме надавала ся.

Конашевич на вдивовижу цілого світа розбив се гніздо людської недолі до тла, отрабив город, освободив кільканадцять тисяч християнських невольників і зруйнував цілий город. Тут треба згадати про спір між істориками щодо року здобуття Кафи. Більшість ставить 1606 р. Інші, між ними проф. М. Грушевський, приймають 1616 р., опираючись на тім, що на віршах Саковича рік невиразно був написаний. Воно гарно було-б, колиб та певність, що і Сакович щодо року не помилив ся.

Здається, що по тім поході вибрали козаки перший раз Конашевича кошовим. Про се говорить Сакович. Колиб

справді здобуттє Кафи припадало на 1616 р., мілітарна й політична діяльність Конашевича тривала б всього 6 років (в 1622 р. він умер), а се абсолютно за мало часу, щоб доказати того, чого Конашевич справді доказав за свого гетьманства.

Коли маємо прийняти, що Сагайдачного перший раз вибрано кошовим по здобуттю Кафи, імовірнішим є рік здобуття Кафи 1606.

Від того часу нема року, щоб Запорожці не йшли походом на турецькі або татарські землі. Сих походів не злічити. Та всі вони на одну манеру: прокрасти ся хитро крізь турецькі сторожі, пошід турецькі фортеци, напасті несподівано, зруйнувати, ограбити, освободити християнського невольника й пропасти без сліду. Усюди видко геніальний план і геніяльне переведенне.

В 1608 р. руйнують Запорожці береги Анатолії. В 1612 і 1613 рр. походи на Молдавію і в сім часі розбивають Татарів над рікою Самарою. В 1614 р. руйнують козаки анатольський город Синопу. В 1615 р. нападають на Царгород, столицею турецького царства, граблять і палять передмістя і відпливають з добичею. Розбивають турецьку флоту, що пустила ся за ними у погоню, забирають турецькі кораблі і палять їх під Очаковом, на очах турецького війська. В 1616 р. руйнують Запорожці турецьке місто Трапезунд.

Усі ті походи своєю справністю, сміливістю та геройством перевищають усе, що тільки людська фантазія видумати може. Турецьке військо безсильне супроти них. Ціла Туреччина в лютій скаженості грізно підносить кулаки в сторону Польщі. Бо турецьке правительствоуважало козаків за підданців Польщі, а й козаки заявляли ся усюди вірними слугами його милости польського короля. Польща бояла ся відплати з боку Туреччини й відхрещувала ся від спільноти з козаками: були се в польських у справедливлюваннях свавільні розбишки, збиранина з усього світа, що нікого не слухає і тому Туреччина може собі з ними робити, що їй завгодно.

Окрім того польський король Жигмонт, боячись справді погроз Туреччини, на кожду таку турецьку скаргу, по кождім козацькім набігу шле на Вкраїну універсалі, наказуючи розгнанти свавільних людей і не пускати козаків на море.

По зруйнуванню Синопи султан попав у таку лютъ, що звелів повісити великого везира Насух-пашу й ледви султанка з доньками випросила його. Везир післав за козаками погоню. Турецька флота загнала ся у Дніпровий лиман, та тут і за-

стрягла у мілінї, поки її козаки не спалили. Другий турецький паша підплів аж під саму Запорозьку Січ, а не заставши там нікого, забрав кілька гармат, спалив кілька човнів та й повернув у Царгород — уласкати розлючене султанське серце добичею.

У всіх тих походах бачимо ген'яльний провід Сагайдачного.

III.

Заходить питання, що спонукувало Сагайдачного до таких безнастаних, систематичних набігів на мусульманську землю. Жадоба добичі, відплата за християнські злідні, освобождування з неволі християнських бранців, — були для Сагайдачного надто буденні причини. У його на оції були дві інші, великі цілі: розріст козацької сили й ослаблення Польщі.

Сагайдачний виступає на політичне поле недовго по страшнім розгромі Дободи й Наливайка на Солониці 1596 р. Не міг він не бачити того приниження, в яке попало козацтво й православна віра. Він знов, що козацтво на сю пору було за слабе, щоб шукати відплати на Польщі. Треба було шукати союзника, сильнішого від неї, щоб допоміг Польщі ослабити, коли зовсім не знівечити. Бо тільки при слабій Польщі могла Україна розвивати ся і жити своїм життям.

Таким союзником могла бути тільки Москва або Туреччина.

Православна Москва була тоді також ослаблена міжусобицями. Зоставала ся Туреччина. Входити з нею в явний союз Сагайдачний не міг, бо народ не був би допустив до цього. Сагайдачний загнув собі інший неменше успішний план: силою факту зробити Туреччину свою союзницею, так, щоб ні світ цього не бачив і вона сама щоб цього не догадувала ся.

Знаючи, що Туреччина запише усі козацькі походи на рахунок Польщі, подбав, щоб сей рахунок випав як найбільший. Коротко кажучи, він бив і рвав Туреччину на те, щоб Туреччина била Польшу. Сильна й велика Туреччина придається слабшій Польщі, знесилить її. Ті міркування великого гетьмана здійснили ся. По кождім козацькім набігу на турецьку землю наступає з боку Туреччини відплата. Турецькі паші нападають на польські землі, руйнують міста й села. Польща, бачучи таку небезпеку для себе, мусить забігати ласки у козаків, бо знає, що без них не дасть ради ні Туркам ні Татарам.

З того користає Сагайдачний. Козацтво множить ся, як гриби по дощі. Коли під Христофором Косинським стало 5 тисяч козаків, під Сагайдачним стало 50 тисяч добре зорганізованого й вишколеного війська.

Розріст козацької сили був сіло в оці Польщі, особливо польським магнатам. Гетьман Жолкевський, погромник козацтва над Солоницею, був би й тепер з великою присмішкою справив козацтву кріаву лазню. Та з одного боку він замало мав війська, щоб помірити ся з Сагайдачним, а подруге, що з Варшави заєдно приходили до нього прикази, щоб не дразнив козацтва, бо може леда хвиля козаків буде потреба.

Тож кождий такий набіг кінчився погрозою Туреччини, соймовими конституціями, королівськими універсалами, обіцянками, комісарами та комісіями, з яких не було ніякого пожитку.

Тоді увійшли в моду комісари, якими радо послугувалися. Ті комісари зіздилися, радили, прискакували й відскакували від себе, дурили себе й перехитрювали взаємно, а справу виграв той, за ким стояло більше військо.

Така перша комісія була в Житомирі 1609 р. Там перший раз пактувала Польща з козацтвом, як з рівною стороною. В тих житомирських пунктах була лише мова про те, чого козакам не вільно робити, — про їхні права ані слова. Отже козакам не вільно ходити на море і в посторонні землі, не вільно жити на волості, не вільно заводити своїх автономних козацьких судів і т. ін. Козакам ані снилося придергувати ся таких пунктів. Ми бачимо з повищого хронологічного зіставлення, що по сім житомирськім договорі козаки рік річно нападають на турецьку землю.

Відповідно до свого розросту й сили козаки стараються здобути для себе щораз нові простори на Україні. Козацькі куни нападають на панські двори, проганяють панських управлятелів і займають панські маєтності для себе. В тій роботі помагає їм і місцеве населення. Воно організується в сотні і пристас до козаків під силну руку гетьмана Сагайдачного та признає над собою козацькі суди.

Того козацького судівництва Польща не хоче ніяк призвати; знову ж українське населення, пізнавши раз, що се автономне судівництво відповідає зовсім його потребам краще ніж польські суди або старостинські, не хоче таких судів покинути.

Йдуть безнастанині панські скарги до Варшави на козацтво. Підносяться голоси, щоб козацтво знищити до тла, та на те не було ні сили ні сміливости, тим більше, що поважні

Поляки ставали в обороні козацтва як чинника, конче потрібного для існування Польщі. Такий голос розваги може був би прогомонів безслідно і Жолкевський з панами був би певно затопив козацтво в потоках крові, якби на чолі козацтва не стояв гетьман Сагайдачний, геніяльний полководець і організатор. Польські пани навіть не сміли обвинувачувати Сагайдачного в тім, що козаки робили, а мусіли складати всю вину на свавільні козацькі купи, які не підходять під булаву Сагайдачного.

IV.

Справді тоді такої голоти-збиранини з усіх націй було на Україні дуже багато. Тоді польський король Жигмонт III на спілку з кількома польськими панами замішав ся в московську авантuru. Розходилося про те, щоб користаючи з московських неспокой з ріжними самозванцями, відбити назад до Польщі Смоленщину й Новгородщину. Король згадав повести діло так, аби Московщину получить з Польщею, а королевича Володислава посадити на московськім престолі.

Справа була ведена без ухвали сойму, на власну руку; до того треба було війська. Тоді війни вели ся наємним військом, якому треба було платити. У Поляків на се гроша не було. Треба було шукати дешевенського війська, а такого могло достарчити тільки козацтво. От і причина, чому король мусів паньквати ся з козаками й не на одну козацьку сваволю дивити ся крізь пальці.

Тоді наємне військо збирало тим робом, що король вдавав ріжним людям т. зв. „провідні листи“, себто уповажненіє вербувати військо. Новозвербоване військо ставало квартирюю по селах, розуміється ся, на кошт населення, поки не вивели його ротмістри на війну. Розуміється ся, що проти таких приемних гостей підіймалися з усіх боків скарги й нарікання. Тоді була мода козакувати, тож і сі купи, збиранина всілякої голоти, звали себе козаками й пани тим більш мали притоку у всьому тому пришилювати вину козацтву.

На найближшім соймі перевела шляхта конституцію, що провідні листи може король давати не кому іншому, а тільки родовитим шляхтичам. На Україну стали напливати ріжні шляхетські авантурники з провідними листами. Почав ся вербунок чесного товариства, що було правдивою язвою для цілої околії. Була то збираниця з ріжних націй. На клик шляхти звелів король київському воєводі кн. Янушові Острозькому загамувати козацьке свавільство, та воєвода відказав ся від

того, вимовляючи ся, що тепер всяка зволоч покликається на короля і збігає військо, а він не в силі съому порадити.

Конашевич держав ся осторонь від сих московських авантур. За сей час він організував козацтво, побільшав і вправляв військо, ходив на море, змагаючи у всім до поширення козацької ідеї й значіння.

Щойно коли королевич занадто заангажувався в московську справу, як попав у скрутне положеніє, коли незапланене й голодне та здеморалізоване наємне військо розбіглося по всім усюдам, а при нім зосталися тільки самі Поляки, тоді Сагайдачний виступив королевичеві на підмогу. Стало ся се по довгих прошеннях, намовах і обіцянках з боку королевича.

Поляки втратили вже були усю надію на козацьку поміч, як весною 1618 р. Конашевич з добірним 20-тисячним корпусом виступив у похід через Сіверщину, Путівль, Елець, Лебедин, Шаць, Коломну. Нічого його походові не оперло ся. Недалеко Москви старалося московське військо не допустити до його злуги з Поляками, та не здужало і Конашевич получився під Москвою з польським військом. Тут повстала велика радість, бо Поляки не надіялися вже ні звідки помочи. Королевич післав для козацької старшини багаті дарунки, а Конашевич віддав королевичеві на вроцістій авдієнції пійманіх командантів здобутих городів Єльца й Лівен та перехоплених в дорозі до Криму московських послів.

Зараз змовились Поляки з козаками на нічний приступ на Москву, який однаке не повів ся, бо польські ватажки повидавали суперечні прикази.

Та хоч сей приступ і не повів ся, все-таки зробив він на Москвичах сильне вражіннє й вони стали податливіші на польські домагання.

За той час пересправляли польські комісари з московськими делегатами. Комісари, тямлючи соймову постанову, що московська війна має покінчити ся до року, напирали на заключенне миру за всяку ціну. Не похочував того миру ні король ні королевич, що ладив ся у Московщині перезимувати, а з весною вести війну далі. Та комісарам важнійшою була воля сойму ніж воля короля і вони заключили мир на 14 днів. Москва відступила Польщі Смоленщину, Новгород Сіверський, Стародуб, Сіверщину, Чернігів, Почеп і Трубчевськ. Королевич зрікся своїх претенсій до московського престола.

Ми не знаємо напевно, що спонукало гетьмана Конашевича йти походом з підмогою католикам проти православної Москви. Ледвиж зробив він се задля воєнної слави й багатої добичі.

Скорше, здається, до правди подібне, що гетьман тим походом хотів зedнати для себе і свого козацтва ласку будучого короля Польщі, на котрого козаки покладали великі надії. Далі може бути, що хотів Москалям показати козацьку силу й наклонити їх до союза з козацтвом, бо, мовляв, козацтво може дуже стати в пригоді, але може й болючо пошкодити. Зрештою гетьман показав свій стратегічний талант як полководець більшого корпуса.

Що Сагайдачний носився з пляном заключити союз з Москвою, виходить з того, що 1620 р. посылав він послів до Москви з такою пропозицією саме під пору, коли в Москві пробував сруса́лимський патріарх Теофан. Москва не прийняла тої пропозиції. Кажуть, що той самий патріарх не допустив до того, бо в його інтересі було, щоб козаки з Польщею, а не з ослабленою війнами Москвою єдналися і воювали з Турками, бо з того полегчало-б балканським християнам.

V.

Поладнавши таку справу на півночі, треба було тепер Польщі взяти ся до обезпечення полудневої границі. Речник тої справи, що тут побував, гетьман Жолкевський подав плян, як се діло перевести. Перш-усього треба польське військо піднести до ста тисяч, притім впрати до сього козацькі сили, здобути ціле Подунав'є, Течиню, Білгород, Кілію і забрати у своє васальство Молдавію.

Однак сойм не прийняв таких далекодумчих плянів і не хотів на се дати грошей, хоч на обезпеченіє полудневих границь визначив більші кредити. Сойм покладав свої надії на козаків, хоч давав королеві злегка піznати, щоб зменшив число козаків і вкоротив сваволю.

З весною 1619 р. розпочав Жолкевський мобілізацію від Туреччини, де стояв проти Польщі Іскандер-паша з турецким військом. Але до війни не прийшло, бо молдавський господар Грациані помирив обидві сторони з честю для обох. В тій мобілізації козаки не брали участі. Вони взяли на себе пильнувати Татар, а в дійсності, як усе, ходили походом на Турків.

Молдавський господар, аби забезпечити себе від козацьких гостей, хотів викупити себе річним гарачом, як се робили Поляки у Татар. Жолкевський, дізнавши ся про се, запротестував з усієї сили, бо такий окуп загострив би лише козацькі апетити, а на них потреба зброї, так, як він се зробив на

Солониції. Колиб лише з Турком помиритись, а тоді треба буде всею силою вдарити на тих злодіїв-козаків.

Так писав і таким духом дихав до козаків той самий Жолкевський, котрий перед турецькою грозою писав до козаків члененські листи у відповідь на їх горді письма з приводу шкоди, яку заподіяли польські жовніри, переходячи з Переволочі під Білу Церкву.

Сей лист писав Жолкевський до Іскандер-паші, змовлюючи ся з ним на козаків. Той лист перейняли в дорозі козаки й довідалися заздалегідь про зраду польського гетьмана, довідалися ще, що Жолкевський збирає військо, щоб несподівано заскочити козаків. Рівночасно король, щоб приспати чуйність козацтва, писав любенські листи до козаків з подякою за сповнені прислуги й обіцяє свою ласку. Поза ласкою не обіцяв більше нічого. До козаків мали приїхати королівські комісари, на яких призначено дуже визначні особи.

В тім часі повстали між козацтвом дві партії: старша, до якої залишив себе гетьман Конашевич, назвала себе поважнійшою. Вона виминала всяких конфліктів з Польщею. Конашевич бачив ще мало шанс виграти війну з Польщею, а ризикувати тим, що здобув на мирній дорозі, він не хотів.

Друга партія була радикальна, зложена переважно з таких козаків, які не могли помістити ся в тісний козацький реєстр. За королівськими комісарами поступав Жолкевський з військом. Те саме зробив і Конашевич, отаборивши ся в 10.000 війська під Білою Церквою. Крім того скликав він синод православного духовенства й чорну раду козацького поспільства. Справа зчинила бути гарячою і конфлікт здавався неминучим. Розпочалися переговори. За підставу взято житомирські пункти. І знову говорилося поперед усього, чого козакам не вільно. Потім означено козацький реєстр на 3000 голов. То був справді поступ, бо дотепер реєстр був лише на 1000 козаків. Та все ж воно супроти того, що недавно ходило під Москву 20.000 козаків, з чого Поляки були дуже раді, таке обмеження реєстру на 3000 було безличністю.

Запомогу піднесено козакам з 10.000 зол. на 40.000 зол., та зате не вільно козакам ходити на море, жити на волості, всі реєстрові козаки мали з панської та духовної землі переселити ся на королівщину. Човна мали бути попалені, а ті, що проти королівських універсалів ходили в морські походи, мали бути покарані.

Таких пунктів козаки не могли прийняти. Вибирати нереєстрових козаків з козацтва й завертати їх у підданство

було б вельми несправедливим і викликало б бунт серед самого козацтва. Зрештою годі до такої міри зменшувати силу козацтва, бо не знати, чи за короткий час не буде потреба козаків польській річи посполитій. Так усправедливлювали ся козаки, а попри се жадали правильної виплати підмоги на св. Іллі. Колиб їм в реченні не було виплачено, можуть йти на море. На се не хотіли Поляки пристати, бо знали, що вони ніколи на час грошей виплатити не зможуть. Козаки устилізували той пункт так: побираючи плату..., зобовязують ся на море не ходити.

До переселення з панських земель в королівські віторгували собі 9 місяців.

Козаки зобовязали ся понижити човна й покарати тих товарішів, що ходили в морські походи, хоч їм і на думку не прийшло одно або друге зробити.

З тої умови Жолкевський був дуже радий. Йому здавалося, що козаки згодилися на таке зі страху перед його силою, що вони певно тих умов додержать. Тому-то забрав майже все своє військо до Галичини на шлеську й угорську границю проти лісовщиків на службі німецького цісаря та против угорських сабатів.*)

Розуміється ся, що такий мир не міг бути тривким. Козацтво відчуло глибоко невдачність Польщі за прислуги, зроблені їй у тяжкій годині.

І польські круги бачили, що такий мир не зможе довго вдержати ся. Для того, щоб уможливити виладування козацької енергії, толкували договір тим способом, що козакам лише на море не вільно ходити, але на сушу, себто в Крим, вільно.

А на Кримі вела ся тоді міжусобиця у ханській родині й козаки, користаючи з поклику Шагін-Грея, пішли у Крим йому помагати.

VI.

В 1620 р. довершив Петро Конашевич вікопомного діла в історії українського народу, яке перевишило свою важливістю все, що він дотепер зробив. В тім році наступила за старанням Конашевича злука православної церкви з козацтвом.

Придивімо ся, як воно прийшло до цього.

До початку XVII століття козацтво відносило ся до православної церкви байдуже. Ті бездомні степовики не чули духовної потреби й без церкви обходилися. Народня сміхова

*). Сабати були розбищацькі угорські банди, що наймалися за гроші до військової служби.

винка говорить, що козаки, побачивши скірту у полі, держали її за церкву. Тому-то заведене унії не зробило зразу на ко-зацтві великого вражіння.

Як відомо, проголошено унію 1596 р.

Заведене унії не було-б стрінулось з таким завзятым опором православних, коли були підготовили її як слід й не заводили нагальнно, по магомеданськи, огнем і мечем, тюром і всілякими шиканами православних. В справах віри не можна нікому лісти чботами в душу. Як поводити ся з чужими вірами, показали нам люди з таким великим політичним змислом, як Римляне. Інакше робили Поляки, опановані езуїтським фанатизмом. Тому-то унія, котра з часом у галицькій Україні стала національною церквою, — була тяжко ненавиджена на цілій Україні, що у всіх договорах Хмельницького з Польщею вимагається заєдно усунення унії.

Унію заводили нагальнно, брутально. Коли який православний владика переїшов до унії, то вже називало ся, що ціла його дієцезія з цілим духовенством і вірними уважала ся уніяцькою, і вже й мови про те не було, щоб сю дієцезію обсадити новим православним владикою. Коли який православний владика помер, його місце займав уніяцький єпископ. Надто в тих нечисленних дієцезіях, де православні владики були наставлені, наставляв король уніяцьких єпископів. Притім забирало майно православних церков на унію. Православні не могли вести якогось уряду і т. д. Сі сумні картини доволі звісні, щоб їх потрібно було тут повторятися.

Таким самим способом по смерті київського митрополита Рогози поставлено київським митрополитом Потія. Однаке він не важив ся сидіти у Київі й післав свого офіціяла Антона Грековича. Сей добродій був передтим монахом православного монастиря, щось там прогрішив ся, треба було рятувати ся втечею і забіг аж в унію, де зараз виавансував на митрополичого офіціяла. Як кождий ренегат, був він дуже запопадливий в тім, щоб православним дати ся в знаки. Вже 1610 р. пишуть православні Кияне на Грековича скаргу за ріжні утиски, а в сій скарзі говорить ся, що варто його, як пса, вбити. Одинокою обороною православя була Київо-печерська Лавра. Вона, не зважаючи на затії уніятів, зостала ся в руках православних завдяки тодішньому свому архимандритові Єлесееві Плетенецькому. Се була незвичайна людина з високою освітою і з великим організаційним талантом, незужитою енергією і дитячою привязанністю до рідної церкви. Се був шляхтич з Галичини з містечка Плетенич.

Він не лише боронив майна православних церков від інвазії уніятів, але ще, користаючи з пригідної хвилі, відбирає уніятам ті маєтності, які вже вони вспіли захопити від православної церкви. Таке було з церковними маєтностями в літовськім княжестві. Вони належали перше до Київо-печерської Лаври. Забрав їх польський король і віддав митрополитові Потієви.

По смерті митр. Потія Плетенецький, користаючи з по-бутию козаків на Литві, відібрав маєтності для Лаври й не віддав їх, не зважаючи на те, що митр. Рутський виграв ті маєтності в процесі.

Плетенецький заходив ся широ, щоб по упадку острозької школи зробити Київо-печерську Лавру осередком української науки й культури. Він купив стратинську друкарню по епископі Гедеоні Балабані, перевіз її до Києва й розширив. Далі в Радомишлі заложив фабрику паперу та власну гісерню. Крім того він заснував при монастирі кружок учених, до якого увійшли Копистинський, Тарас Земка, Павло Беринда, Лаврентій Зизаній, а потім і новий Борецький. Се були по найбільшій часті Галичане. Взяли ся серіозно за видавництво нових книжок. Щоб зібрати фонди на ті велики діла, Плетенецький зачав заводити єщадності в монашім життю. Зате монахи повстали проти нього, та Плетенецький здавив сей бунт і таки поставив на своїм.

В 1615 р. 14 жовтня жінка мозирського маршала Степана Лозки Гальшка Гулевичівна записала свої маєтності, як у Київі, так і в околиці на ріжні релігійно-просвітній культурні цілі для православних. Екзекутором цього запису іменувала та ввела в посіданнє Ісаю Кутинського й ще інших черців.

На сій підставі заснувало ся зараз найближшого року брацтво, до якого вписав ся Петро Сагайдачний з цілим козацьким військом.

Сим на око малозначним актом заявило козацтво перед світом, що воно стойть в злуці з православною церквою і стоять за її інтересами.

Підготовленнє до такої злуки розпочало ся тоді, як Сагайдачний виступив уперве на історичну арену.

До того часу до православної церкви належала українська шляхта й міщанство. Між тими класами якто маючими й поспільством і козацтвом був суспільно-економічний антагонізм. І саме тепер на ґрунті віри злучила церква ті два елементи й вони творять відтепер православно-національний

український загал. Сього доконав вихованець острозької школи Петро Конашевич, на якого мав неостанній вплив такий оборонець православя, як Дамян Наливайко.

Навіть без великої агітації той переворот у поглядах козаків на церкву й віру став ся необхідним. Кождий козак виносив з дому ту іскру любові до своєї церкви. — До усіх подвигів козацтва потрібна була ідейна сторона. І тою ідеєю в життю і діянню козаків стала ся православна віра й церква.

І саме з почуття того ідейного обовязку: боротьби за віру—вийшла така епохальна річ, як злука козацтва з православною національною церквою. Національна церква знайшла в козаках опору проти затій ворогів; козаки зискали на ідеї, яка робила з них оборонців батьківської церкви й віри. — Православні зачали підносити голови в обороні своєї віри, а вороги, маючи респект перед козацтвом, не сміли їх займати.

Опираючи ся на козацькій силі, київські міщане взяли ся добре до своїх гнобителів. У тих заворушеннях взяв участь і київський вйт Хведір Ходика. Міщане вточили в полонці в Дніпрі зненавидженого Грековича. Велямін Рутський, унітський єпископ, вніс скаргу на міщан, вказуючи, що зухвалість міщан має свій корінь в печерськім брацтві та школі. В інших часах були-б Поляки пімстили таке свавільство, але то був 1618 р. Поляки вели війну з Москвою й мусіли забігати у козаків ласки.

Два роки пізніше київські духовні круги видали акт, в якім виразно віддали православну церкву під покрову цілого козацтва. Розуміється ся, що на таку заяву не треба будо польського дозволу.

VII.

Виданнє такого акту було приспішene одною важною подією. Єрусалимський патріярх Теофан вертав того року з Москви й поступив у Київ. Православні показали йому всій культурні здобутки, представили йому страшний занепад православної церкви через недостачу владик і просили, щоб висвятив їм владик. Патріярх не хотів сього зробити, боячи ся Ляхів. Та козаки запоручили йому повну безпечність, він дав намовити ся і висвятив п'ятьох єпископів, між ними київського митрополита. Патріярх, почуваючи себе у Київі зовсім безпечним, обіздив тут школи й монастири.

Гетьман Жолкевський довідав ся про се, та не смів перепинити тої роботи. Він загадав підступом піймати патріярха. Писав отже до нього любенські листи й запрошував, аби з поворотом поступив до Польщі. Навіть прислав йому свого комісара, який мав його перевести. Та Сагайдачний, перейнявши прикази Жолкевського, щоб арештовано патріярха, як лише появить ся на польській землі, відкрив зраду завчасу. Він відправив комісара з нічим, а патріярха відпровадив з військом в безпечне місце до молдавської границі.

Зараз опісля стали православні заходити ся у короля, щоб затвердив нововисвячених владик. Одначе король, йдучи за радою своїх фанатичних дорадників, відмовив съому, хоч сей поступок мусіла Польща спокутувати цецорським по-громом.

У тім часі провадив німецький цікарь війну з семигородським князем Бетлен Габором, що був васалем Туреччини. У тій війні послугував ся цікарь наємним військом—лісовщиками. Їх уважали Турки за козаків, а тим самим за підданців польського короля. Крім того султан мав на тямці ті сміливі козацькі набіги на його землі. Тому виповів Польщі війну. Жолкевський шукав союзників, бо війська було у нього мало. Рахував він на молдавського господаря Граціяні та на козаків. Сагайдачний не спішив ся, а Жолкевський у письмах до Варшави жалував ся, що козаки обіцяють прийти, та не приходять.

Начеб на глум прийшло 1600 козаків. Сагайдачний прислав їх на те тільки, щоб не помовляли його о змову з Туреччиною.

Рахуючи на молдавську поміч, Жолкевський перешов на той бік Дністра, та Граціяні, побачивши так мало польського війська, не хотів авантурувати ся і не пристав до Поляків. Жолкевський зостав ся сам. До того у польськім війську ширилася страшна дезерція. Шляхта втікала до дому, не отглядаючи ся.

Турки окружили Жолкевського з усіх боків під Цецорою і просто роздавили їх при відвороті. Жолкевський наложив головою, Конецьпольський попав у полон. Згинув тут і сотник Михайло Хмельницький, Богданів батько, а сам Богдан попав у турецьку неволю (7 жовтня 1621 р.).

Польща налякалася. З Жолкевським пропала остання оборона перед турецькою навалою. Всі приписували єю лєвадчу тому, що при Поляках не було козаків.

Небезпека висіла у повітрі. Правда, турецькі війська не йшли далі на Польщу, але могли се зробити весною, бо така легка побіда могла їх підбадьорити.

Треба було знову забігати ласки у козаків. Козаки жадали затвердження своїх єпископів, король не відмовив прости, а дурив обіцянками.

Він висловився перед своїми, що краще зложити корону ніж затвердити одного православного владику.

Рівночасно з сими обіцянками й воловодженем в дальших від Києва околицях настали страшні переслідування православних. Новомисвячений полоцький владика Мелетій Смотрицький, як лише приїхав у свою парохію, був заарештований. Його брали ся засудити на смерть, — з тяжкою бідою повелось йому втекти до Києва. Зате постигла кара тих всіх міщан, що подавали свому єпископові помічну руку. З усіх українських земель приходили скарги до київських православних на страшні утиски від уряду й уніятів. У київських православних сферах настало страшне розярення і вони цілою силою змагалися здергати козаків від того, щоб давали поміч Польщі проти Туреччини, а до того ще заєдні походи козаків на Турків і Татар дратували Турків на Польшу.

VIII.

Тоді Сагайдачний не був гетьманом. Як вже було сказано, належав він до партії старших, поважнійших. Як він пішов походом на Татар, радикальні елементи серед козацтва, користаючи з його неприсутності, скинули його з гетьманства й вибрали Яцька Немирича Бородавку.

До речі буде зауважити, що Сагайдачний не був гетьманом безперестанно від 1606 р. Він був незвичайно великий ригорист, нестерпів і непослуху й неслухнініх гостро карав. Задля того його кілька разів скидали з гетьманства. Ми знаємо, що в 1610 р. коповим був Григорій Тисконович, а в 1617 р. Дмитро Богданович Барабаш. Може бути, що той вибір відбувся лише на Січи, а на Україні між міським козацтвом Сагайдачний гетьманував безпереривно.

Польський король побоювався, щоб козаки знову не лишили Поляків так, як під Цецорою, і змагався всіма силами та способами наклонити козаків до походу. Вистарався про лист того самого патріярха Теофана, якому перед роком мали вязи скрутити. До козаків післано знатних панів та й не з порожніми руками, бо привезено 20.000 зол. залеглої для

козаків платні. Позатим козакам не давали нічого й дурили обіцянками. Навіть в таку скрутну годину перед небезпекою загади Польщі від Турків не хотіли нічого попустити в користь православної церкви й українського народу. Стара козацька партія стояла крішко на тім, що перше уступки для козаків, а потім поміч. Сагайдачний прийняв з великою пошаною лист патріярха, поцілував його та приложив до чола, але уступити не хотів. Інакше зробила радикальна братія. Побачивши гроші й надіючи ся в молдавських землях великої воєнної добичі, про ніщо більше не дбала й, не вижидаючи кінця договорів з королівськими комісарами, не зважаючи на протест старших, постановила йти в похід. Договори опісля. До їх докінчення виправила Сагайдачного з владикою Єзекієлом Курцевичем до Варшави.

Нічого було робити. Поляки раділи, що їм повело ся дешевим коштом, не зобовязуючи ся до нічого, обдурити козаків.

Без приготування рушило 40 тисяч козаків під булавою Бородавки під Хотин. У козаків була звичайно добре зорганізована інтендантська служба. Йдуши в поход, брали зі собою подостатком припасів для себе й коней, брали подостатком муніції. Тепер того всього не було. Коли лише скорше вийти та пустити ся грабити. До такого поважного походу на довший час Бородавка не надавав ся. Військо було здеморалізоване, неслухняне. Ціле змагання в тім, щоб як найбільше захопити добичі. Як лише перейшли Дністер, Бородавка розпустив загони рабувати Молдаван. Ті чети без найменшої тактичної злук робили на свою руку, попадали на сильнійші турецькі відділи й гинули марно. До того ще стало сіна для коней. Військо, бачучи невдалий провід, ще більше деморалізувало ся. З Поляками не хотіли злучити ся, поки Поляки не перейдуть Дністра. Козаки боялися зради. Поляки мусіли на те пристати. Якийсь український мужик-тесля підняв ся за дешевенькі гроші покласти через ріку міст, по якім польське військо перейшло на другий беріг, і тут опинило ся напроти переважаючої турецької сили, з котрою був сам султан.

В козацькім таборі гинули коні з недостачі паші. Козаки заходили у польський табор, жебраючи вязанку сіна.

До рішаючої битви не приходило, бо не було кому ладу завести. Польським військом командував старий і хороїй гетьман Хоткевич.

Саме тоді вернуло козацьке посольство з Варшави, везучи повну торбу солодких обіцянок. Здається ся, що поробив їх ко-

ролевич Володислав, який відносив ся приязно до козаків, а особливо до Сагайдачного ще від часів московської війни. Сагайдачний вернув з Варшави дуже вдоволений. У польським таборі прийняли його дуже радо. Поляки бачили, що козацьке військо не принесе користі без справного ватажка, а дотеперішній досвід навчив, що Бородавка нездатний. Сагайдачний пустив ся з невеликим почотом 300 людей до козацького табору. Не дали йому Поляки провідника й він пустив ся навмання. Змілив дорогу й натрапив саме на татарський табор. Зразу думав, що се козацькі огні й їхав сміло. Завчасу побачив помилку. Татари кинулись на нього. Сагайдачний, відбиваючи ся, доскочив лісі й тут скрив ся, не могучи зміркувати, де він є. Дібрав ся щасливо до берега Дністра й тут блукав три дні по комишах і верблозі. В тій стрічі він був тяжко ранений в руку і від тої рани потім і помер.

Нарешті добив ся до своїх. Козаки дуже зрадили і його поворотом і тим звідомленням з посольства, яке він зложив козацькій старшині.

Тепер ще невдовolenіє виступило проти Бородавки. Його зараз скинули з гетьманства й віддали під суд, який засудив його на смерть. Йому відрубали голову. Сагайдачного вибрали гетьманом останній раз.

Сагайдачний зумів залишною рукою справити все на власну дороду. Запанував у війську лад, хоч воно не могло відразу вилічити ся з тої деморалізації, в яку попало попередно. Коли саме здобули штурмом один турецький табор, не могли як слід використати той побіді, бо все військо кинуло ся грабувати турецькі багацтва. Не зважаючи на се, козаки доказували чудес хоробрости. Вони підлазили нічю під турецькі шанці і брали їх приступом з такою бравурою, що Турки на сим воєнний оклик козаків не устояли на становищі.

Турки хотіли зразу перетягнути козаків на свою сторону, обіцюючи їм поміч проти Поляків, та коли се не вдало ся, вони цілою силою наперли на козацький обоз, міркуючи, що коли зломлять козаків, з Поляками піде справа легко, як під Цецорою. Козаки відбивали всі штурми та ще робили болючі для Турків вилазки.

Хто знає, яким шляхом була-б пішла наша історія, коли козаки послухали Турків і від Хотина завернули та полишили Поляків їх власній долі.

По тих турецьких невдачах заключили Поляки корисний для себе мир,—а козакам приказано йти до дому. Хорій тяжко гетьман поїхав до Київа. Козацтво стало домагати ся зре-

алізування обіцянок зперед війни. Поляки не хотіли й чути про якісь уступки та права, бо тепер їм не треба було козаків.

Сагайдачний на смертній постелі побачив свою помилку, що збочив з дороги, якою ішов попередно, не допустив до знищення Польщі, — та тепер вже було запізно, бо й сили у нього вже не стало. Він побачив, як тяжко його обманули й одурили.

Кажуть, що перед смертю написав сумний лист до королевича, котрого просив гаряче, щоб узяв в опіку козацтво та православну церкву, бо побоюювання про ті дві найдорозші його серцю річи не дали йому спокійно вмерти. Він говорив гіркі слова правди на адресу Поляків.

Перед смертю зробив запис свого майна на школи й церкви. Свою рідну полішив зовсім. Здається, що не було у нього щасливого домашнього пожиття.

Помер 10 квітня 1622 р., оплакуваний цілою Україною.

Ми навіть не знаємо, де лежать кости того, найкращого сина Неньки-України.

Накладом „Союза визволення України“ вийшла велика книга д-ра Степана Рудницького, проф. університету у Львові, п. з.

UKRAINA, LAND ■ UND VOLK ■

(Україна, край і народ).

Се перший більший твір в німецькій мові, що займається Україною, значить цілім півднем східної Європи, та гарно виповнює прогалину, яка була досі в науці географії. Книжка повинна знайтися в руках кожного інтересованого Українца.

Із змісту такий: Україна як географічна одиниця. I кн. Фізична географія. Положення й великість. Чорне море й його побережя. Загальний огляд будови поверхні України. Українські верховини. Українські височини. Українські низи. Ріки й річки України. Український клімат. Ростинний і звіриний світ України. II кн. Антропогеографія. Етнографічні граници України. Число й розміщення Українців по їх землі. Український народ яко антропогеографічна одиниця. Загальні замітки. Антропологічні прикмети Українців. Українська мова. Історично-політичні традиції та змагання Українців. Українська культура. Взаємини між землею й народом України. Економічно-географічний огляд України. Ловецтво й рибальство. Лісове господарство. Хліборобство. Садівництво й городництво. Скотарство. Мінеральні багатства. Промисл. Торговля й комунікація. Области та селитеби України. Список важливішої літератури та докладний показчик імен і речей.

До книжки додано 6 карт: поглядову фізичну карту України 1:5000000, геольогічну, тектонічно-морфологічну, кліматичну, ростинно-географічну й етнографічну карту східної Європи 1:10000000.

Замикають книжку 40 образків, що представляють краєвиди й народні типи України.

Видання дуже гарне та старанне. Карти й образки виконані дуже добре. Ціна в порівнанні до величезних коштів накладу невисока: 10 кор. за брошуркований примірник, а 12 К за примірник у гарній синій оправі з золотими витисками.

**Купуйте дешеві й загально-доступні видання
Союза визволення України:**

	к.с.
1. В. Антонович. Хмельниччина в повісті Г. Сенкевича	—40
2. М. Богданович. Білоруське відродження	—40
3. Іл. Бочковський. Фінляндія та фінляндське питання	1'20
4. Н. Boozkowski. Україна а під часи Угорської війни. (Україна й українське питання.) По чеськи. З карткою України	1'
5. Вяч. Будиновський. Як Москва нищила Україну	—60
6. М. Возняк. Наша рідна мова. З 18 портретами	—20
7. Пам'яті Івана Франка. Опис життя, діяльності й похорону. Задуми М. Возняка. З 12 малюнками	1'
8. Вол. Гнатюк. Національне відродження австро-угорських Українців (1772—1880 рр.)	—80
9. Вол. Гнатюк, Українська народна словесність.	1'
10. Prof. M. Hruschewskyj. Die ukrainische Frage in historischer Entwicklung (Укр. справа в історичному розвитку)	—50
11. Проф. М. Грушевський. Як жив український народ.	—50
12. Вол. Дорошенко. Українство в Росії. Найновіші часи. З чис- ленними портретами	1'20
13. Пам'яткова книжка Союза визволення України і ка- лендарь на 1917 р. з 103 іл. Ціна 2'50 опр. прим.	3'70
14. О. Кириленко. Українці в Америці	—50
15. G. Cleinow. Das Problem der Ukraina. Українська проблема.	—20
16. О. Кобець. В Тарасову ніч. З образками	—50
17. О. Кобець. З великих дій. З образками	—50
18. Dr. I. Krypianevich. Українське військо. З малюнками	—40
19. Dr. E. Lewyckyj. Galizien	—60
20. Dr. E. Левицький. Листи з Німеччини	—80
21. Dr. M. Лозинський. Галичина в життю України	—60
22. M. Лозинський. Іван Франко. З портретом Ів. Франка	1'
23. Dr. M. Лозинський. Михайло Павлик	—40
24. Dr. Осип Назарук. Слайдами Українських Січових Стрільців. З малюнками	3'50
25. Dr. Іван Пулуй. Ukraine und ihre internationale politische Bedeutung	—80
26. St. Rudnyskyj. Ukraina, Land und Volk. Бр. 10— в полотні	12'
27. Сім пісень. Гостинець для українських воїнів. З нотами	—20
28. О. Скоропис-Йолтуховський. Значуще самостійної України	—20
29. Проф. С. Томашівський. Церковний бік української справи	—30
30. M. Trotzkyj. Die ukrainische national-politische Bewegung	—50
31. M. Троцький. Литовці	—40
32. V. Choma-Dovski. Україна і Українці (по хорватськи)	1'
33. Dr. L. Цегельський. Русь-Україна і Московщина-Росія	—80
34. Dr. Андрій Чайковський. Петро Кончалевич Сачайдачний	—40
35. Чужинці про українську справу	—40
36. Т. Шевченко. Кобзарь. 2-ий випуск	1'
37. Prof. I. Шишманов. Роль України в болгарському відродженню	—20
Nabuvати можна отсії всі книги в Адміністрації видань Союза визволення України. Wien, VIII., Josefstadtstr. 79, II. St., T. 6.	

На жаданнє висилається почтовий чек ч. 107.090.

Ціна 40 сот.

ВІСТНИК СОЮЗА ВІЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ.

Орган Союза визволення України.

Виходить у Віднї раз на тиждень.

Одинокий український тижневник всеукраїнського, самостійницького й безпартійного напряму.

Передплата: річно 15 кор., піврічно 8 кор., чверть-
річно 4 кор. 50 сот.

Редакція: **Wien, VIII., Josefstadtterstraße 79,**
II. Stiege, Tür 19. — Адміністрація: Tür 6. — Tel. 13430.
Чек. конто: 107.090.

В руках кожного Українця повинно найти ся дешеве виданне Союза визволення України:

Володимир Дорошенко

УКРАЇНСТВО В РОСІЇ

Новійші часи. З численними портретами, між іншим діячів, що відіграють найживівшу роль в теперішньому українськім русі.

Crop. 116.

Ціна К 1·20.

По представленню початків українського відродження, сорокових років з славним Кирило-Методіївським брацтвом, 50, 60, 70 і 80 рр. з діяльністю Драгоманова автор можливо повно оповідає про оживлення українського руху перед першою революцією, здобутки першої революції й реакцію, дотягаючи своє оповідання до воєнного часу включно.